

Stefan Verhaegh

Wetenschapper, schrijver of filosoof: wil de echte Van het Reve nu opstaan?

Dit essay is een reactie op ‘Het raadsel der onleesbaarheid’¹ van Karel van het Reve (1921 – 1999), hoogleraar Slavische letterkunde van 1957 tot 1983 te Leiden en broer van de Nederlandse schrijver Gerard Reve. In dit essay, oorspronkelijk als Huizingalezing² uitgesproken te Leiden in 1977, fulmineert Van het Reve tegen de literatuurwetenschap als wetenschap in het algemeen en de zowel stilistische als inhoudelijke ‘rommel’ die zij produceert in het bijzonder. Alvorens op deze kritiek van Van het Reve te reageren zet ik zijn argumentatie stapsgewijs uiteen. Hierbij is het belangrijk om op te merken, dat onder de naam Van het Reve in feite twee verschillende personen de literatuurwetenschap bekritisieren: ten eerste de schrijver Van het Reve en ten tweede de wetenschapsfilosoof Van het Reve. Deze twee personen zijn in Van het Reve’s betoog niet expliciet van elkaar gescheiden, waardoor zijn argumentatie dan ook op onduidelijke wijze door elkaar heen loopt. Het perspectief dat vreemd genoeg ontbreekt in het betoog van Van het Reve, is zijn visie op deze kwestie vanuit zijn achtergrond als wetenschapper die onderzoek doet binnen het domein van de letterkunde. Om tot een beter begrip op Van het Reve’s tekst te kunnen komen, herleid ik de kritiekpunten van Van het Reve’s expliciet tot de twee eerder genoemde perspectieven van schrijver en wetenschapsfilosoof.

Kritiek van de schrijver

Mijn essay begint met een kritische analyse van wat Van het Reve in de persoon van schrijver vindt van de literatuurwetenschap. Dit doe ik, omdat Van het Reve zijn betoog zelf ook vanuit dit perspectief aanvangt. In zijn inleiding vraagt Van het Reve zich af wat het nut is van het onderwijzen in zoiets als de literatuurwetenschap: “die boeken, die

¹ Reve, K. van het (1991). Het raadsel der onleesbaarheid. *Een grote bruine envelop*, 70-91. Amsterdam: Van Oorschot.

² De Huizingalezing wordt georganiseerd door de letterenfaculteit van de Universiteit van Leiden, de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en NRC Handelsblad. Deze jaarlijkse lezing is vernoemd naar de historicus Johan Huizinga (1872 – 1945), hoogleraar algemene geschiedenis vanaf 1915 tot 1942 te Leiden en daarnaast redacteur van ‘De Gids’ in de periode 1916 tot 1932. Huizinga was niet alleen bekend om zijn cultuurhistorische theorieën, maar ook vanwege zijn literaire schrijfstijl, die gezien in het licht van zijn opleiding tot wetenschapper bij de studie Nederlands en vergelijkende taalkunde niet geheel onverklaarbaar is.

toneelstukken, die verhalen, die gedichten zijn geschreven om door het publiek gelezen te worden *zonder* uitleg (p. 71).” Hiermee legt Van het Reve het fundament voor zijn stelling dat de literatuurwetenschap een overbodige wetenschap is. Net zoals je geen musicoloog nodig hebt om naar muziek te kunnen luisteren, geen astronoom om naar de sterren te kunnen kijken of deskundige op het gebied van de optica om de wonderbaarlijke schoonheid van een regenboog te ervaren, zo heeft een lezer geen literatuurwetenschapper nodig om een boek te kunnen lezen. Waar het echt om draait, is de ‘pure’ ervaring, lijkt de schrijver Van het Reve te willen zeggen; van belang is de directe, ongemedieerde perceptie van het literaire fenomeen ‘an sich’. Het lijkt zelfs of de schrijver Van het Reve een demystificatie van de literatuur in het algemeen vreest, zoals we dat eerder hebben kunnen zien bij de Romantici, die vreesden dat een regenboog minder mooi zou zijn, zodra de wetenschap haar werking eenmaal had doorgrond. In feite stuiten we in deze lezing van Van het Reve op een eeuwenoude dichotomie tussen Verlichting en Romantiek, waarbij de romantici een onttovering van het wereldbeeld vreesden door de verlichtingsdenkers. De schrijver Van het Reve lijkt zich maar moeilijk neer te kunnen leggen bij het feit, dat wetenschappers nu eenmaal dingen uit elkaar halen om ze modelmatig te kunnen beschrijven en dat daarbij een zeker reductionisme onvermijdelijk is.

Daarnaast produceert de literatuurwetenschap volgens Van het Reve ook nog eens structureel onleesbare teksten, boeken en artikelen. De schrijver Van het Reve wijt deze onleesbaarheid aan het feit, dat volgens hem geen enkele literatuurwetenschapper ook maar over het kleinste greintje schrijftalent lijkt te beschikken: “Een goede zin, een treffende alinea zal men bij hen [literatuurwetenschappers] zelden aantreffen (p. 73).” Dit laatste punt is overigens volstrekt irrelevant, want de kwaliteit van een wetenschappelijk artikel dient niet in de eerste plaats afgeleid te worden van de literaire kwaliteiten ervan.

Een ander punt dat Van het Reve hekelt, is het feit dat de literatuurwetenschap zich verdiept in zaken die volgens hem volstrekt niet relevant zijn, zoals de vraag of het esthetische effect door de lezer dan wel door het boek, of misschien wel door ‘allebei een beetje’ worden veroorzaakt. Ook hier spreekt weer de schrijver Van het Reve, die dit soort zaken gesneden koek vindt, en vanuit het perspectief van het praktische schrijfsambacht niet de moeite van het onderzoek waard: “Deze kunstgrepen zijn zo oud

als de literatuur zelve en werden driehonderd jaar geleden al door Aristoteles met duidelijke voorbeelden beschreven (p. 76).”

Hiermee hangt een ander kritiekpunt van Van het Reve samen: namelijk dat de schamele resultaten van de literatuurwetenschap, namelijk het beschrijven van fenomenen die allang bekend zijn, ook nog eens nodeloos ingewikkeld opgeschreven worden, om zo te verhullen dat er eigenlijk niets anders dan banaliteiten vermeld worden. Bij dit argument zien we al de wetenschapsfilosofische kritiek van Van het Reve op de literatuurwetenschap doorsijpelen. Redelijk doorzichtig schemert namelijk de scheermestheorie van de Fransicaner monnik William of Ockham (1287-1347) door dit kritiekpunt heen. Ook al heeft Ockham zijn theoretische notie nooit zelf zo kort en bondig geformuleerd, toch zou je zijn ‘scheermes’ als volgt samen kunnen vatten: “Don't multiply entities beyond necessity.”³ Oftewel, introduceer geen onnodig moeilijk begrippen wanneer zaken ook eenvoudig geformuleerd kunnen worden. Op zich heeft Van het Reve natuurlijk wel gelijk dat je dingen niet nodeloos ingewikkeld moet maken. Niettemin valt er soms niet te ontkomen aan het gebruik van wetenschappelijk jargon (denk aan de medisch-anatomische nomenclatuur in het Latijn), omdat het hierdoor mogelijk wordt om complexe zaken of processen in relatief weinig woorden precies te beschrijven.

Een ander vreemd kritiekpunt van Van het Reve op de literatuurwetenschappers is dat hij de onleesbaarheid van hun geschriften wijdt aan het feit dat zij zoveel andere wetenschappers citeren, in plaats van gewoon te zeggen wat zij als auteur te melden hebben zonder met een heleboel andere ‘overbodige’ informatie aan te komen zetten. Hier is overduidelijk een schrijver aan het woord, die pleit voor leesbare en heldere teksten, en niet voor wetenschappelijk doorwrochte arbeid vol voetnoten en een uitgebreide bibliografie. Hoewel het voor een romanschrijver inderdaad niet gebruikelijk is om een uitgebreid notenapparaat te hanteren, is deze zelfde praktijk voor een wetenschapper - die binnen een geheel andere stijl opereert - volstrekt onoorbaar. Integendeel: het weglaten van bronnen is zelfs een wetenschappelijke doodzonde, genaamd plagiaat. Overigens is de persoon Van het Reve wel consequent in deze, door de

³ Spade, Paul Vincent, "William of Ockham", In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2002 Edition), Edward N. Zalta (ed.), Online.available: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2002/entries/ockham>.

bronnen waarop hij zich baseert, zelf niet te noemen, zoals we zo meteen zullen zien. Enigszins vreemd is het dat Van het Reve deze literaire stijlfiguur hanteert in zijn hoedanigheid van hoogleraar aan een universitaire instelling. De vraag blijft: welke identiteit draagt van het Reve nu eigenlijk uit, die van schrijver of van wetenschapper?

Kritiek van de wetenschapsfilosoof

Wanneer de wetenschapsfilosoof Van het Reve vervolgens het woord overneemt van de schrijver, blijken er nog meer factoren te zijn die bijdragen aan deze zogenaamde onleesbaarheid van literatuurwetenschappelijke teksten. Hierbij gaat het echter niet alleen om de onleesbaarheid van literatuurwetenschappelijke teksten als zodanig, maar misschien nog wel meer om het wetenschappelijke gehalte ervan, of nog preciezer het totale gebrek daaraan, althans volgens Van het Reve. Zoals ik al eerder stelde heeft namelijk niet alleen de schrijver Van het Reve, maar ook de wetenschapsfilosoof Van het Reve geen hoge pet op van de literatuurwetenschap.

Hierbij gaat de wetenschapsfilosoof Van het Reve impliciet uit van een essentialistische wetenschapsopvatting, die bekeken vanuit hedendaags wetenschapsfilosofisch of wetenschaps sociologisch perspectief nogal naïef en simplistisch aandoet. Waar Van het Reve kritiek geeft op het ontbreken van een wetenschappelijke gehalte van de literatuurwetenschap; daar geef ik kritiek op Van het Reve's visie op wat zogenaamd de praktijk van een goede wetenschapsbeoefening zou behelzen, en wat wel en wat niet tot het domein der 'echte' wetenschap gerekend kan worden. Zoals we zullen zien, refereert Van het Reve vooral naar het wetenschapsfilosofische gedachtegoed van de filosoof Karl Popper, zonder dat hij overigens ook maar ergens expliciet refereert naar deze bronnen door ze bij naam te noemen.⁴

In de eerste plaats hekelt Van het Reve het "gebrek aan bescheidenheid ten aanzien van het eigen vak" door literatuurwetenschappers (p. 74). Daar waar geneeskundigen, linguïsten en fysici volgens hem van een soort Socratisch kennisinzicht getuigen wanneer

⁴ In zijn boek *Afscheid van Leiden* (1984) refereert Van het Reve overigens wel expliciet naar het gedachtegoed van Karl Popper.

zij constateren dat zij eigenlijk nog steeds niets weten en nauwelijks vooruitgang hebben weten te boeken, ontbreekt bij literatuurwetenschappers ook maar het kleinste spoor van deze volgens Van het Reve broodnodige wetenschappelijke zelfrelativering. In de wetenschapsvisie van Van het Reve moeten wetenschappers vooral bescheiden zijn. Deze visie komt verdacht veel overeen met die van de van oorsprong Oostenrijkse filosoof Karl Popper (1902–1994).⁵ Volgens Popper bestaat er namelijk geen altijd geldige kennis en is er niet zoiets als een ‘rock bottom of scientific knowledge’⁶. Wetenschappers moeten wel naar de waarheid zoeken, maar tegelijkertijd beseffen dat ze nooit zekerheid zullen vinden. Kennis is immers altijd gebaseerd op andere kennis, en als zodanig dus gebouwd op een fundament van drijfzand, zonder dat er ooit sprake kan zijn van een stabiel kennisfundament. Hiermee verzette Popper zich tegen het programma van de Wiener Kreis, waarvan de leden door middel van het logisch-empiristische programma een fundament voor wetenschappelijke kennis gebaseerd op empirische data probeerden te vormen, waardoor ‘zweverige’ metafysica overbodig zou worden. Het feit dat kennis volgens Popper dus altijd hoogstens tijdelijk geldig is, wordt weerspiegeld in het feit dat Van het Reve ook pleit voor een bescheiden houding van wetenschappers. Wat zij vandaag immers als feiten formuleren, geldt morgen al weer als achterhaalde kennis.

Op de tweede plaats levert de literatuurwetenschap geen interessante resultaten op. Volgens Van het Reve mogen wetenschappelijke uitspraken namelijk niet algemeen geldig, maar alleen particulier beschrijvend zijn. Volgens Van het Reve zou de literatuurwetenschap de bijzonderheden van een goed boek moeten kunnen beschrijven, zonder dat deze kenmerken ook op een waardeloos boek van toepassing zouden moeten kunnen zijn. Helaas is haar dat volgens Van het Reve tot nog toe nog nooit gelukt.

Wederom zijn we Van het Reve’s grote voorbeeld Karl Popper terugkeren. In dit kritiekpunt over de slordigheid waarmee de literatuurwetenschappers hun bevindingen formuleren, herkennen we overduidelijk het falsificatieprincipe van Popper, dat hij hanteert als demarcatie criterium voor wetenschappelijke kennis. Volgens dit principe zijn er namelijk twee soorten beweringen: beweringen die wel ontkracht kunnen worden, en

⁵ Thornton, Stephen, “Karl Popper”, In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2002 Edition), Edward N. Zalta (ed.), Online.available: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2002/entries/popper/>.

⁶ Zie: Popper, Karl (1934). *Logik der Forschung*. Pas nadat het boek in 1959 in het Engels vertaald werd onder de titel *The logic of scientific discovery*, werd het werk van Popper in bredere kring als origineel werk, buiten de traditie van de Wiener Kreis, gewaardeerd.

beweringen die nooit en te nimmer ontkracht kunnen worden. Alleen de eerste soort beweringen, die toetsbaar zijn en daardoor ontkracht kunnen worden, kunnen volgens Popper wetenschappelijk genoemd worden. Hiermee doelt Popper in feite op het inductieprobleem van de Schotse filosoof David Hume, die inzag dat inductie nooit een fundamenteel bewijs kan leveren voor wetenschappelijke feiten. Dat de zon al duidenden jaren lang iedere dag opnieuw boven de horizon verschijnt, biedt geen enkele garantie dat dat morgen ook weer zo zal zijn. Of het feit dat je tot nog toe alleen witte zwanen hebt gezien, wil niet zeggen dat je niet ooit misschien ook ergens een zwarte zwaan tegen zou kunnen komen. Door wetenschappelijke uitspraken echter als verbodsbepalingen te formuleren, maak je ze tegelijkertijd ook toetsbaar. Er bestaan geen zwarte zwanen, is een hypothese die ontkracht kan worden en daarom wetenschappelijk is.

De kritiek van Van het Reve op de literatuurwetenschap bestaat daar uit dat zij niets verbiedt, en daardoor geen uitspraken oplevert die toetsbaar en verwerpbaar zijn. Volgens Van het Reve kan een wetenschap namelijk alleen gedefinieerd worden door een reeks verbodsbepalingen. Net zoals er voor de psychologie geen onmogelijk of onverklaarbaar gedrag bestaat of voor de sociologie geen enkele maatschappelijke gebeurtenis onverklaarbaar is, zo ook is er geen literair verschijnsel dat volgens de literatuurwetenschap niet kan voorkomen. Het lijkt wel of hier de geest van de wetenschapsfilosoof Popper rechtstreeks via de geschriften van Van het Reve spreekt. De achterliggende gedachte hierbij is dat alleen falsificeerbare uitspraken wetenschappelijk kunnen zijn. Iedereen kan wel beweren dat er ooit een revolutie uitbreekt of dat alles te herleiden is tot onderdrukte seksualiteit, maar deze stellingen zijn per definitie nooit te ontkrachten en volgens de Popperiaanse Van het Reve dus ook niet wetenschappelijk.

Op de derde plaats noemt Van het Reve het gebrek aan vooruitgang. Eenmaal verworpen stellingen blijven in de literatuurwetenschap toch gewoon gehandhaafd. Dit kan natuurlijk niet, en zou het equivalent zijn van het nog steeds geloven in een zonnestelsel, waarin de aarde in het midden staat, in plaats van in ons huidige heliocentrisch zonnestelsel dat we aan Galileo te danken hebben. Het voorbeeld dat Van het Reve aanhaalt, is dat de literatuurwetenschap nog steeds niet heeft afgerekend met de gewoonte om op zoek te gaan naar de symboliek achter alles, ofschoon afdoende bewezen is dat een uniform soms gewoon groen is, omdat zij dat in werkelijkheid ook is. Mocht

iets door de auteur van een roman al van een onderliggende symboliek zijn voorzien, dan nog hoeft daar volgens Van het Reve niet zo moeilijk en deftig over gedaan te worden. Ook hier zien we opnieuw Popper terugkeren, die ondanks het ontbreken van een ‘rock bottom’ fundament voor wetenschappelijke kennis, niettemin wel in een relatieve groei van de totale hoeveelheid wetenschappelijke kennis geloofde. Ditzelfde vooruitgangsgeloof zien we ook terug bij Van het Reve. De vraag die moderne wetenschapsfilosofen en –sociologen echter stellen, is of er überhaupt wel van een groei van kennis gesproken kan worden. Of deze groei gelijk staat aan vooruitgang is vervolgens weer een geheel andere vraag, die na het verschijnen van ‘The Structure of Scientific Revolutions’ van de wetenschapshistoricus Thomas Kuhn in 1962 lang niet iedereen meer positief zou durven beantwoorden.⁷

Het raadsel Van het Reve

Het onduidelijke betoog van Van het Reve doet mij denken aan het boek ‘Intellectueel bedrog’.⁸ In dit boek zetten de fysici Alain Sokal en Jean Bricmont hun kritiek op de huidige sociale wetenschappen uiteen. Het boek is geschreven naar aanleiding van de stunt die Sokal in 1996 op zijn naam wist te schrijven. In dat jaar kreeg hij het namelijk voor elkaar om het artikel ‘Transgressing the boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity’ geplaatst te krijgen in het sociaal-wetenschappelijke tijdschrift ‘Social Text’. Toen dit artikel eenmaal verschenen was, bekende Sokal dat zijn artikel uit niets anders dan complete nonsens bestond. Met de plaatsing van zijn non-artikel meende hij afdoende bewezen te hebben dat het met de hedendaagse stand van de sociale wetenschappen wel heel erg droevig gesteld was.

Toch zegt één incident natuurlijk nog niet zo veel over de kwaliteit van de sociale wetenschappen in het geheel. Daarnaast komen overigens ook in de exacte wetenschappen soms grootschalige fraudegevallen aan het licht, waarbij wetenschappers hun publicaties op gefingeerde data baseren. Een recentelijk voorbeeld dat mij te binnen

⁷ Vries, de Gerard (1995, 3). *De ontwikkeling van de wetenschap. Een inleiding in de wetenschapsfilosofie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

⁸ Alain Sokal & Jean Bricmont (1999). *Intellectueel Bedrog* (vert. van *Impostures Intellectuelles*, 1997, Parijs: Odile Jacobs). Breda: De Geus.

schiet is de zaak van een Amsterdamse arts die toch mocht promoveren, ondanks het feit dat hij naar alle waarschijnlijkheid een gedeelte van zijn onderzoeksdata volledig uit zijn duim gezogen had. Bedrog is dus niet alleen iets van alle tijden, maar ook van alle wetenschappelijke disciplines.

Maar daar blijft het niet bij in het boek van Sokal & Bricmont. De auteurs openen namelijk de aanval op wat zij ‘intellectueel misbruik’ noemen, waarbij sociale wetenschappers concepten uit de exacte wetenschappen volledig uit hun context rukken en voor hun eigen doeleinden misbruiken. Hierbij concentreren Sokal en Bricmont zich vooral op de hedendaagse postmoderne filosofie. Dat is jammer, want als Sokal en Bricmont hun huiswerk beter hadden gedaan, dat hadden zij geweten dat de door hen ‘ontdekte’ praktijk zeker niet nieuw is, of alleen aan de post-moderne filosofie is voorbehouden. Een mooie illustratie biedt de inmiddels respectabele wetenschap van de psychologie, die in haar beginstadium begrippen als ontlading en spanning uit exacte disciplines als de natuurkunde of scheikunde leende, om meer respect van collega-wetenschappers uit andere disciplines te verkrijgen.⁹ Over dit hele proces van het verwerven van een monopolie op het produceren van kennis die ‘waar’ is, over het proces waarbij wetenschappelijke disciplines hun grenzen afbakenen en over de retorische trucendozen die hierbij gebruikt worden, hebben auteurs als Abbott¹⁰, Shapin¹¹ en Gieryn¹² interessante boeken geschreven, die Sokal en Bricmont duidelijk nooit onder ogen hebben gehad. Dit alles belet hen echter niet om kritiek te geven op zaken waar ze overduidelijk geen kaas van hebben gegeten. Net zoals zij sociale wetenschappers verwijten zomaar begrippen te lenen uit de exacte wetenschappen zonder over de daarvoor benodigde kennis te beschikken, zo leveren Sokal en Bricmont kritiek op teksten die ze gewoon niet goed begrepen hebben en teveel bekijken vanuit hun eigen wetenschappelijk ‘paradigma’, om maar eens een mooie term van de al eerder genoemde Thomas Kuhn te gebruiken.

⁹ Zie: Derksen, Maarten (1999). *Iedereen doet aan psychologie. Retorica en demarcatie in de Nederlandse psychologie 1892-1992*. Groningen: Historische Uitgeverij.

¹⁰ Abbott, Andrew (1988). *The System of Professions: An essay on the division of expert labor*. Chicago: University of Chicago Press.

¹¹ Shapin, Steven (1994). *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. Chicago: University of Chicago Press.

¹² Gieryn, Thomas F. (1995). Boundaries of Science. In Jasanoff, Sheila; et al [eds.] (1995). *Handbook of Science and Technology Studies*. Thousand Oaks, Ca.:SAGE Publications, Inc.

En zo kom ik weer terug bij Van het Reve. Niet gehinderd door enige expertise, verkondigt hij trots het evangelie van de ware wetenschap, om daarbij zijn pijlen te richten op de literatuurwetenschap als voorbeeld van hoe het vooral niet moet. Niettemin zwalkt Van het Reve hierbij heen en weer tussen zijn schrijfbambities en zijn wetenschapsfilosofische hobby, zonder op wetenschappelijk verantwoorde wijze tot de kern van de zaak te komen.

Ofschoon het natuurlijk iedereen vrijstaat om kritiek te leveren - we leven in Nederland immers in een democratie waarin vrijheid van meningsuiting het grootste goed is dat we bezitten - is het natuurlijk een andere kwestie of die kritiek vervolgens ook hout snijdt. Zoals Marjoleine de Vos in haar column in het NRC Handelsblad¹³ betoogde: Van het Reve was weliswaar een benadigd essayist, dat betekent echter niet dat al wat hij op heldere en geestige wijze bestreed, ook daadwerkelijk bestreden diende te worden. Haar conclusie luidt dan ook: “Maar Van het Reve wist alles natuurlijk allang.”

Zelf zou ik over ‘Het raadsel der onleesbaarheid’ eerder willen concluderen: “schoenmaker, blijf bij je leest”. Van het Reve mag dan misschien wel een (klein) punt hebben dat er in de literatuurwetenschap veel verbale diarree geproduceerd wordt¹⁴, het feit dat hij daarmee deze gehele wetenschapstak daarmee haar bestaansrecht wil ontnemen, gaat te ver en kan hij inhoudelijk niet hard maken. Daarnaast blijkt Van het Reve’s opvatting over hoe goede wetenschap er uit ziet, zelf ook gedateerd, achterhaald en slechts gebaseerd op één niet genoemde bron. Daarom zou ik bijna postuum willen zeggen: Beste Karel, ofwel probeer het zelf als taalwetenschapper beter te doen, of stop met zeuren. Zeker wanneer je je eigen voordracht al als “volstrekt nutteloos” (p. 90) omschrijft en die alleen maar uitspreekt, want “... er moet nu eenmaal af en toe iemand zijn die iets zegt” (ibid.). Als dat je enige motivatie is, dan kun je beter als schrijver mooie romans schrijven over mysterieuze moorden in bibliotheken, dan als wetenschapper op halfslachtige wijze proberen complete wetenschappelijke disciplines om zeep te helpen.¹⁵

¹³ Vos, M. de (1999). Reve’s Retoriek. Cultureel Supplement, *NRC Handelsblad*, 12 maart 1999.

¹⁴ De vraag die hierbij gesteld kan worden is hoe uniek deze vondst van Van het Reve is, of zoals iemand ooit al eens opmerkte: “Negentig procent van alle science fiction is pure pulp. Maar dan nog, geldt dat niet ook voor negentig procent van de gehele literatuur?”

¹⁵ Karel van het Reve (2001), *Twee minuten stilte & Nacht op de kale berg*, Contact: Amsterdam